

NEDERLANDSE HANDSTEMPELS (5)

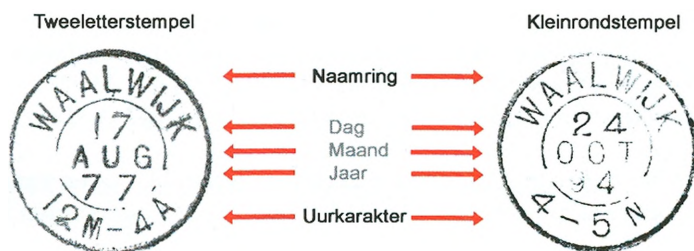
Bij verzamelaars van stempelafdrukken op losse zegels is het kleinrondstempel de grote favoriet. Het past precies op een kleinformat-postzegel en het is door heel veel verschillende kantoren gebruikt. In deze aflevering van 'Nederlandse handstempels' behandelen we het kleinrondstempel en zijn oudere broertje, het tweeletterstempel.1

De 'kleine uurstempels'

Verzamelaar Cees van Hoek is de bedenker van de term 'kleine uurstempels' voor het totaal van tweeletterstempels en kleinrondstempels. Hij stelt dat het bij deze stempeltypen eigenlijk om één type gaat, met verschillende sets uurkarakters.2 Daar is veel voor te zeggen, ook als je andere bron-

Afbeelding 1: de onderdelen van een dagtekeningstempel. Van links naar rechts: houten heft, veer, bus, uitdrukplaatje, naamring, drie datumkarakters en een uurkarakter.

Afbeelding 2: afdrukken van het tweeletterstempel Waalwijk (17 augustus 1877, 12 uur 's middags - 4 uur 's avonds) en het kleinrondstempel uit dezelfde plaats (24 oktober 1894, 4-5 uur namiddag).

nen raadpleegt, maar verzamelaars houden liever vast aan de traditionele namen.

Dat de stempels 'uurstempels' genoemd worden, heeft te maken met het feit dat ze een aanduiding bevatten van het dagdeel waarin ze gebruikt werden. In Deel 3 van deze artikelenreeks hebben we de eerste handstempels met uuraanduiding leren kennen; vanaf het tweeletterstempel heeft elk dagtekeningstempel een vorm van uuraanduiding. Van Hoek onderscheidt 'kleine uurstempels' en 'grote uurstempels' - de laatste kennen wij beter onder de naam grootrondstempels.

De opbouw van een dagtekeningstempel
Laten we eens kijken hoe een dagtekeningstempel - het gereedschap waarmee stempelafdrukken worden gemaakt - in elkaar steekt. Een mooie

afbeelding is te vinden in het boek 'De poststempelfabriek bij 's Rijks Munt' (afb. 1).3

De verwisselbare onderdelen van de stempel, die met schroeven in de bus vastgeklemd worden, zijn:

- de **naamring** met de naam van een postkantoor
- drie **datumkarakters** voor respectievelijk dag, maand en jaar
- het **uurkarakter** met de aanduiding van een dagdeel.

Afbeelding 3: 23 november 1871, tweeletterstempel Nijmegen 4A-8A op briefkaart naar Hasselt (Overijssel).

Afbeelding 4: 14 september 1868, tweeletterstempel 'sHertogenbosch 8A-12M in rood op een briefje van Dinther (naamstempel hulpkantoor) naar Rotterdam.

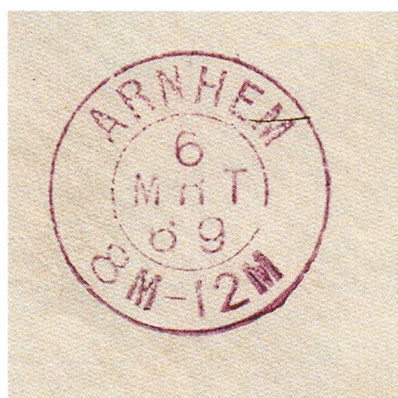
kantoren en militaire kampen een tweeletterstempel krijgen.

Kenmerken voor dit stempeltype is het uurkarakter dat vijf keer per dag verwisseld moest worden.

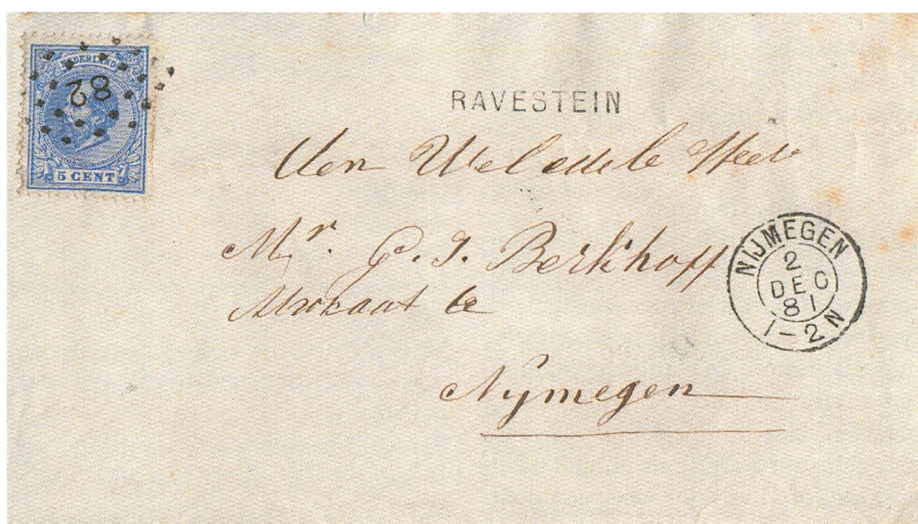
In het uurkarakter staat de M voor morgen en de A voor avond. De dagdelen die onderscheiden werden, zijn:

12M-8M middernacht - acht uur 's ochtends
 8M-12M acht uur 's ochtends-twaalf uur 's middags
 12M-4A twaalf uur 's middags - vier uur 's middags
 4A-8A vier uur 's middags - acht uur 's avonds
 8A-12M achttien uur 's avonds -midder-nacht.

Merkwaardigerwijze kan '12M' in deze weergave zowel middernacht als twaalf uur 's middags betekenen!

Afbeelding 5: 6 maart 1869, tweeletterstempel Arnhem 8M-12M in violet.

Afbeelding 6: 2 december 1881, kleinrondstempel Nijmegen 1-2N op een briefje uit Ravestein.

Wanneer we de afdrukken van een tweeletterstempel en een kleinrondstempel van een bepaalde plaats vergelijken, zien we dat ze dezelfde onderdelen bevatten (afb. 2).

We zien dat het verschil niet in de naamring of de datumkarakters zit, maar in het uurkarakter. In het tweeletterstempel worden het begin- en het einduur van een dagdeel aangegeven door getallen met een letter, in het kleinrondstempel is alleen het laatste getal voorzien van een letter.

Het tweeletterstempel

Het tweeletterstempel, geïntroduceerd in 1866, was bedoeld voor gebruik als dagtekeningstempel op postkantoren (afb. 3). Later zouden ook enkele bijpostkantoren, stationspost-

Afbeelding 7: afdrukken van twee kleinrondstempels van het bijpostkantoor op het Arnhemse station. 'ARNHEM-STATION' suggereerde ten onrechte dat het om een stationspostkantoor ging; het werd uiteindelijk vervangen door 'ARNHEM 2', de correcte aanduiding voor een bijkantoor.

Afbeelding 8: 29 juni 1887, kleinrondstempels van hulpkantoor Drunen (8-12V) en postkantoor Arnhem (8-9N) op een briefkaart.

in de eerste jaren werd het tweeletterstempel nog in de traditionele rode stempelkleur afgedrukt; ook zijn er afdrukken bekend in violet (afb. 4 en 5). Vanaf 1870 werd zwart de verplichte kleur voor alle stempelafdrukken.

Het kleinrondstempel

Vanaf 1877 werd het tweeletterstempel vervangen door het kleinrondstempel (afb. 6). Het nieuwe stempeltype werd ook aan hulpkantoren, bijpostkantoren en stationspostkantoren uitgereikt (afb. 7). In sommige plaatsen zijn aparte kleinrondstempels gebruikt door de afdeling Pakketpost en/of door de Rijkspostspaarbank.

Afbeelding 9: 24 oktober 1878, trajectstempel Eindhoven-Maastricht B op een briefkaart van Sittard (haltestempel) naar Visé in België. De letter B geeft aan dat het om de tweede trein van die dag ging.

Afbeelding 10: 9 februari 1896, trajectstempel Amsterdam E als op een briefkaart van Londen naar Amsterdam.

Bij de tweeletterstempels was de dag in vijf delen verdeeld, bij de kleinrondstempels voor postkantoren werden dat er 18. In het uurkarakter staat de V voor voormiddag en de N voor Namiddag: 12-6V, 6-7V, 7-8V, 8-9V, 9-10V, 10-11V, 11-12V, 12-1N, 1-2N, 2-3N, 3-4N, 4-5N, 5-6N, 6-7N, 7-8N, 8-9N, 9-10N en 10-12 N.

Hulpkantoren kregen kleinrondstempels met een minder gedetailleerde dagindeling, zij kregen de uurkarakters 12-8V, 8-12V, 12-4N, 4-8N en 8-12N (afb. 8).

Trajectstempels

Een speciaal type onder de 'kleine uurstempels' zijn de zogeheten trajectstempels. Deze stempels werden ge-

bruikt in posttreinen waarin post werd gestempeld. Ze onderscheiden zich van tweeletter- en kleinrondstempels doordat er meestal twee plaatsnamen in opgenomen zijn: het begin- en het eindstation van het traject.

Klein zijn deze trajectstempels wel, maar strikt genomen kunnen we ze geen uurstempels noemen. De 'uurkarakters' bevatten namelijk niet de aanduiding van een dagdeel, maar een hoofdletter of een Romeins cijfer ter aanduiding van het volgnummer van de trein. De hoofdletters (A, B...) werden gebruikt om de heenreis van de trein op het traject aan te duiden, de Romeinse cijfers (I, II...) werden op de terugreis gebruikt (afb. 9).

Al ziet het er anders uit, het 'kleine uurstempel' Amsterdam E is ook een trajectstempel: dit stempel werd gebruikt in de trein Vlissingen-Amsterdam op post die per boot uit Groot-Brittannië was aangeleverd (afb. 10).

Noten

1. Alles wat u over deze en alle andere Nederlandse handstempels wilt weten, is te vinden op de website van de Nederlandse Academie voor Filatelie: <http://poststempels.nedacademievoorfilatelie.nl/index.php>
2. Van Hoek, C. De kleine uurstempels van Nederland. Van 20.5 tot 23.8 mm. Zonder of met dikke buitencilinder, met korte of lange plaatsnaam. Aedermannsdorf, 2015.
3. Beek, M.L.F. van der, Goede, A.P. de, Scheffers, A.A.J. De poststempel-fabriek bij 's Rijks Munt 1865 - 1901. Incl. CD. Utrecht Nederlands Muntmuseum, 2002. De afbeelding staat op pagina 42.